СЕКЦІЯ 3
СПЕЦІАЛЬНІ ТА ГАЛУЗЕВІ СОЦІОЛОГІЇ

ЦІННІСТЬ ЗНАННЯ У СТРУКТУРІ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

THE VALUE OF KNOWLEDGE IN THE STRUCTURE OF INDIVIDUAL LIFE ACTIVITY

УДК 316.752
DOI https://doi.org/10.32782/2663-5208.2022.40.6

Солодько С. Ю.
к.соціол.н.,
відділ соціальної психології
Інститут соціології
Національної академії наук України

Євтухов Д. В.
магістр соціології
Збройні Сили України

У статті оглянуто теоретичне підґрунтя концепту цінності знання в соціології та емпірично проінтерпретовано його місце в структурі інших індивідуальних цінностей та соціально-економічних диспозицій суб'єктних груп.
Емпіричний аналіз спирається на дані двох онлайн опитувань, що були проведені у березні 2020 року серед студентів КНУ імені Тараса Шевченка (N = 417) та серед жителів Київської області у червні та липні 2021 року (N = 728). Головний інструмент вимірювання індивідуальних цінностей – соціологічне анкетування «Індивідуальні цінності та інтереси – 13». Для аналізу отриманих даних використано такі методи: експлораторний факторний аналіз, ієрархічний кластерний аналіз змінних, критерій незалежності хі-квадрат (для аналізу взаємозв'язків із зовнішніми факторами), Z-тест для однієї вибірки у застосуванні до модельованих даних (для аналізу взаємозв'язків з іншими цінностями), метод кондорсе (для виявлення сукупного рейтингу цінностей), аналіз структури розподілу значень змінних.
Зафіксовано зв'язок рівня значимості ціннісного об'єкту «знання/обізнаність» з соціально-економічним статусом, способом проведення вільного часу, а також – психологічним локус-контролем.
Ключові слова: *індивідуальна цінність, знання, пізнання, влада, соціальна реальність, феноменологія.*

The article reviews the theoretical background of the concept of the value of knowledge in sociology and empirically interprets its place in the structure of other individual values and socio-economic dispositions of subject groups.
The empirical analysis is based on the data of two online surveys conducted in March 2020 among students of Taras Shevchenko KNU (N = 417) and among residents of the Kyiv region in June and July 2021 (N = 728). The main tool for measuring individual values is the sociological questionnaire «Individual values and interests – 13». The following methods were used to analyze the obtained data: exploratory factor analysis, hierarchical cluster analysis of variables, chi-square independence test (to analyze relationships with external factors), Z-test for one sample applied to simulated data (to analyze relationships with other values), the Condorcet method (to identify the aggregate rating of values), analysis of the structure of the distribution of variable values.
The connection between the level of importance of the value object «knowledge/awareness» and the socio-economic status, the way of spending free time, as well as psychological locus of control, was recorded.
Key words: *individual value, knowledge, cognition, power, social reality, phenomenology.*

Теорія та методологія. Знання в різних культурних контекстах може розумітись по-різному: як раціональне розуміння, отриманий досвід, навички, духовний розвиток. Але в кожному разі воно наділяється особливою цінністю і протиставляється не-знанню, невігластву, пасивності. За відомою метафорою, знання проливає світло на темряву. Індивід, що володіє певними знаннями володіє інструментами впливу, дії, інтерпретації реальності тощо.

В теоретичних конструкціях соціальних наук феномен знання тісно переплетений зі сферами соціального порядку та влади.

Соціальні витоки знання про навколишній світ, зокрема логічних категорій осмислення часу та простору демонструє в своїй праці «Первісні форми релігійного життя» Еміль Дюргкайм [2]. За Дюргкаймом, ці концепти безпосередньо пов'язані з соціальним структуруванням колективного життя та відповідним географічним використанням простору.

Карл Маркс пов'язував розвиток основного капіталу зі ступенем того, якою мірою загальне *суспільне знання* перетворюється в «безпосередню виробничу силу, а звідси – показником того, до якої міри умови самого суспільного життєвого процесу підкорені контролю загального інтелекту та перетворені відповідно до нього» [4, с. 19].

Одним з основоположників соціології знання як окремої сфери дослідження вважається Карл Мангейм. В своїй праці «Ідеологія та утопія» він показав соціально-історичну обумовленість мислення та знання. Втім, на відміну від Маркса, Мангейм пов'язує цю обумовленість з соціальними позиціями в широкому сенсі, а не лише з класовою належністю. Також Манхейм підкреслює відносність різних форм знання та точок зору, не надаючи переваги

одній з них як такій, що більшої мірої наближена до істини [3] (в Маркса такою є позиція пролетаріату).

Теза англійського філософа Френсиса Бекона про те, що знання саме по собі є силою (*«Ipsa scientia potestas est»*) можна вважати одним із визначальних для становлення напрямку досліджень співвідношення між знанням і силою/владою [7].

У «Наглядати й карати» Мішель Фуко осмислює знання як форму сили та влади, що може дисциплінувати індивідів та визначати можливості їх проявлення як суб'єктів [9]. Фуко узагальнює легітимні в певному суспільстві системи знань концептом епістема – набір дискурсивних практик, що створюють апарат виробництва знання. Епістема – це знання, що передує науковим дискурсам пізнання, визначає межі можливостей їх існування.

Відносно нова дисципліна – соціологія наукового знання – стала важливим напрямком емпіричних досліджень останніх десятиліть.

Революційним в цьому контексті був підхід «сильної програми» Девіда Блура [8]. Наукове знання, за Блуром, має досліджуватись симметричним шляхом, коли продукування як вдалих, так і невдалих наукових розробок досліджуються однаковим чином. Відтак, ідея об'єктивного знання переосмислюється, як знання щодо істинності якого учасники наукового процесу дійшли колективної згоди. В такому розумінні наукове знання не є нейтральним, відірваним від контексту, а навпаки, воно безпосередньо вплетене в соціальний контекст та носить в собі ціннісну складову. Бруно Латур додав матеріальну складову в таку радикально конструктивістську перспективу. В його акторно-мережевій теорії знання продукується не лише в соціальному вимірі, а й в матеріальному. Елементи реальності зв'язуються з концептами та утворюють мережі, що й надають об'єктивної сили певному знанню, тобто сили протистояти діям, які можуть підірвати цю об'єктивність [11].

Роль знання особливо підкреслюється і теоретиками сучасного постіндустріального суспільства.

Футурист Елвін Тоффлер наголошував на важливості знання в розвитку суспільств та його основоположну роль в суспільстві майбутнього. За Тоффлером, знання є мультиплікатором багатства та сили, оскільки вони примножує *наявне*, або ж зменшує кількість *необхідного* для досягнення певної мети [12].

Попри таку увагу до знання в соціальних контекстах, знання як індивідуальна цінність, а саме – *можливість вивчення навколишнього світу і/або отримання важливої інформації* [1] є малодосліджуваним феноменом.

В дослідженні WVS респондентів запитують чи вони згодні з твердженням «Для мого повсякденного життя мені не потрібні наукові знання». В Україні є тенденція зменшення цінності наукового знання в повсякденні за останні 10 років [6].

Втім, більшого вивчення потребує безпосереднє місце цієї цінності в соціальній структурі індивідуальної життєдіяльності. Це дасть змогу як контекстуально розкрити та наповнити сам цей концепт, так і зрозуміти його ціннісну природу. Це і є завданням нашої статті.

Дизайн дослідження. Ми використовуємо дані двох різних опитувань. Одне – проведене у березні 2020 року [1, с. 6–28]. Респонденти – студенти КНУ імені Тараса Шевченка. Вибірка – 417 респондентів, з них жінки – 71,4%, чоловіки – 28,6%. Вік від 17 до 28 років, середній вік 19,2 роки. Опитувались студенти різних курсів з 19 факультетів та інститутів. Вибірка опитування не є репрезентативною за факультетами, курсами та статтю [1, с. 6–28].

Студенти залучалися через персональну розсилку на email тим, хто брав участь в дослідженні UniDOS і дав згоду на участь у інших дослідженнях.

Інше онлайн опитування проведене фірмою Factum Group [1, с. 6–28]. Вибірка – 728 респондентів, з них жінок – 54,58%, чоловіків – 45,5%. Географія вибірки – Київська область, час опитування – червень і липень 2021 року.

Охоплено чоловіків та жінок різних вікових груп у чотирьох групах поселень: 1) м. Київ; 2) невеликі міста-супутники Києва – Вишневе,Вишгород, Ірпінь, Буча, Бровари; 3) невеликі міста області, віддалені від Києва (Обухів, Переяслав, Яготин, Богуслав, Сквира, Березань, Українка, Кагарлик, Тетіїв, Узин, Миронівка, Тараща); 4) Біла Церква (велике місто області, віддалене від Києва) [1, с. 6–28].

Інструменти дослідження. Для того, щоб виміряти цінності ми залучили тест «Індивідуальні цінності та інтереси – 13» (див. додаток 3). Респондентам було запропоновано вибрати, чи готові вони відмовитись від кожної з цінностей на певний час або назавжди (три рівні) [1, с. 6–28]. Таким чином було здійснено ранжування цінностей, від яких респондент: 1) не готовий відмовитись; 2) готовий відмовитись на пений час; 3) готовий відмовитись назавжди. Після цього ранжовані сукупності обєднано в єдиний рейтинг, де кожна цінність має унікальне значення (1 отримує найважливіша цінність, 13 – найменш важлива) [1, с. 6–28]. Наступний крок – рейтингові значення перекодувалися в дихотомію. Цінності притаманні кожному респонденту поділені на ті, що характеризуються високою значимістю (з 1 по 4 ранг, або перша третина), та ті, що нею не характеризуються (з 5 по 13 ранг, або всі решта) [1, с. 6–28].

Статистичний аналіз. Метод Кондорсе був застосований для побудови загального

рейтингу цінностей на основі персональних рейтингів респондентів [5].

Використання критерію незалежності Хі-квадрат дозволило проаналізувати взаємозв'язки між цінностями та іншими аспектами індивідуального життя.

Для перевірки того, чи збільшується/зменшується статистично значима ймовірність інших цінностей мати високу значущість для респондентів за умови, що цінність знання має високу вагу використовувався Z-тест для однієї вибірки [1, с. 6–28].

В загальному, ми розглядаємо відповіді про цінності як свідчення про характер того чи іншого процесу (в агентному полі), а попередньо дихотомізовані відповіді на соціально-економічний та інші блоки питань – як характеристики тих чи інших референтних середовищ. У середовищі [A] частіше трапляються події що призводять до відповіді X, ніж до відповіді Y. Змістовним процесам в ціннісному явищі знання/обізнаності, припустимо, відповідають інтерналізовані елементи якостей середовища. Так, структурні характеристики суспільства реалізуються та прогресують в повсякденній життєдіяльності респондента, що витворює і структуру індивідуальної життєдіяльності, яку ми в повсякденні спостерігаємо в стереотипах, фреймах поведінки.

Змістовні для нас статистичні відмінності, в наявних даних, найчастіше виявляються невеликими, проте мають відповідником стереотипи, фрейми поведінки.

В якості формального критерію для оцінки відміностей, як «наявних» застосовується десятивідсотковий довірчий інтервал в аналізі середніх (Means) та інших параметрів варіативності (ANOVA). Себто, щонайменше Sig < 0,1, проте не традиційно порогові 0,05), себто з десятивідсотковим ризиком, що для окремих наших спостережень, статистичних об'єктів зв'язку нема, або він виникає випадково.

Більшість таких статистичних об'єктів виявились реплікованими щонайменше для двох масивів – Київської обл. та студентів КНУ ім. Шевченка.

Сукупність відмінностей та застосованих до них стереотипів складає цілісну інтерпретаційну модель та поєднує теоретичні засади, описані нами вище.

Назвемо, для подальшої зручності, відповіді на питання V1-V13, ціннісно-категоризуючими змінними, а результати ранжування – порівняльними в межах категорії.

Знання, обізнаність, невігластво та уявлення про знання як цінність. Загалом знання є середньо поціновуваним об'єктом порівняно з іншими ціннісними об'єктами і займає 7 місце в їх рейтингу у вибірці для Київської області.

На основі відповідей на питання V8 ми створили кілька аналітичних класів. Аналізуючи послідовно «обізнаних» та «необізнаних» на фоні генсукупності, доходимо деяких висновків, відповідних до усталених позитивних стереотипів про престижність та вигідність знання.

Серед осіб з повною вищою та фахово-технічною освітою середня частка (3%) осіб виявились представниками групи «необізнаних». Це суттєво менше, аніж серед осіб з освітою середньою чи з незакінченою вищою (10%). Іншими словами, якщо низькорейтингова відповідь на ключове питання серед фахівців різ-

Таблиця 1

Ранги індивідуальних цінностей у відповідності з методом Кондорсе

Ранг	Дані опитування жителів Київської області, N = 728		Дані опитування студентів, N = 396	
	Цінність	ЕЗМ*	Цінність	ЕЗМ*
1	Фізичне здоров'я	7244	Фізичне здоров'я	3707
2	Міжособистісні стосунки	6240	Психологічний комфорт	3753
3	Психологічний комфорт	5797	Міжособистісні стосунки	3433
4	Особиста свобода	5254	Особиста свобода	3475
5	Моральність	5246	Моральність	3085
6	Домашній комфорт	5127	Самореалізація	3095
7	Знання	4481	Знання	2734
8	Самореалізація	4066	Домашній комфорт	2355
9	Багатство	3732	Дозвілля	1984
10	Дозвілля	3177	Багатство	1747
11	Краса	2791	Краса	1409
12	Статус	1784	Статус	862
13	Влада	1845	Влада	679

* Емпіричне значення цінності за результатами застосування методу Кондорсе.

ного класу є радше артефактом, то для другої групи така відповідь є відносно вживаною/характерною/трендовою.

За блоком повсякденної активності, виявляється, що в кластері «ймовірних невігласів» частіше трапляються ті, хто й *в повсякденні* не регулярно, майже або геть ніколи не споживають інформацію, а також ті, хто не приділяють часу релаксації чи відпочинку за містом. окрім того, скоріш за все, навіть не розважаються на дискотеках і в нічних клубах (таких нуль, супроти 18 із «загалу», що відвідували такі розваги незадовго до опитування).

Також менш ймовірно що ці люди відвідують ТЦ та бутіки або сприймають шопінг, як вільний час. Ймовірно тут менше тих, хто займається спортом чи оздоровчою руховою активністю. Також їх рідше можна зустріти серед відвідувачів кафе. Також їх частка рідкісна серед тих, хто займається творчою роботою, або займається з дітьми у вільний час.

Характерні відмінності є між частками кластеру у референтних підгрупах за самооцінкою економічного та соціального благополуччя. Узагальнено, умовні «невігласи» трапляються суттєво рідше в підгрупах середнього достатку і благополуччя, натомість крайньо багаті та бідні, крайньо благополучні та неблагополучні «незнайки» трапляються частіше.

В цілому, на нашу думку справедливо узагальнити таку картину для кластера осіб, що можуть нехтувати знанням: для цих людей характерна менша задоволеність життям, менше благополуччя і, вірогідно, сам доступ до соціальних благ, вони мають нижчий соціальний статус, аніж середній загал. Водночас, далеко не обов'язково одночасно діють всі наведені види неблагополуччя (як і інші пов'язані з чинником «знання» змінні).

Більше того, частка людей що нехтують знанням, наприклад, є вищою у групі найбільш заможних та задоволених, але таких – одиниці. Спадає на думку розгляд такої закономірності в контексті порівняння груп з різними показниками соціальної нерівності. Чи характерні одні й ті самі «пороки» для «верхів» та «низів»? Чи аморальність і неблагополучність суспільств пов'язані з низькою цінністю знання та відкиданням ліберальних/постліберальних якостей загалом? Чи із збільшенням нерівності доходах і соціальних благах, зменшуються показники цінування ліберальних якостей у «верхах» і «низах»? Це, щонайменше, відповідає як класовим теоріям, так і теоріям влади.

Таблиця 2

Факторний аналіз загальної рейтингових оцінок VCx(VRx)

Змінні, як компоненти факторів: компоненти					
	F1. консерватизм	**F2. Пост-лібералізм**	**F3.**	**F4**	**F5**
Знання: отримання важливої інформації та/або вивчення оточуючого світу	*0,176*	*0,642*	*0,175*		
Самореалізація: досягнення високих цілей в професійній, творчій або іншій сфері	-0,229	0,634	-0,211		
Моральність: здійснення вчинків, керуючись власними моральними орієнтирами	0,209	0,591		-0,156	
Особиста свобода: побудова свого життя у відповідності до своїх планів	0,232	0,431		0,159	0,298
Міжособистісні стосунки: підтримання стосунків з рідними та/або іншими близьким людьми	0,617	0,235			
Психологічний комфорт: хороший емоційний стан	0,601	0,184			0,263
Дозвілля: проведення вільного часу в своє задоволення, розваги	-0,255	0,152		0,192	0,685
Багатство: наявність значних фінансових та/або матеріальних ресурсів		-0,17	0,154	0,664	
Домашній комфорт: домашній затишок і хороші умови за місцем проживання	0,27		-0,282	0,642	
Краса: зовнішня привабливість, в тому числі модний одяг	-0,23		0,157	0,43	-0,618
Влада: можливість керувати, вирішувати, що робити іншим людям			0,812		
Фізичне здоров'я: хороше фізичне самопочуття та стан здоров'я	0,695				
Статус: престиж, відомість, популярність			0,778		

Серед осіб з повною вищою та фахово-технічною освітою середня частка (3%) осіб виявились представниками групи «необізнаних», аніж середня серед осіб з освітою середньою чи з незакінченою вищою (10%). Іншими словами, якщо така відповідь на питання серед фахівців різного класу є радше артефактом, то для другої групи така відповідь є відносно вживаною/характерною/трендовою.

Інші, порівняно з «пізнайками», частіше відчувають себе далеко від ідеалу власного повсякденного життя.

До того ж, і, можливо, найбільш потужно вирізняється кластер «незнайок» для ще одної характеристики.

Нехтування знанням – синдром питомо найбільш розповсюджений серед протилежних крайніх варіантів відповіді на питання про локус контролю {ext}. А протилежний йому кластер питомо найбільш розповсюджений в двох категоріях прихильності до самовизначеності (self-determination). Відповідно, в першому випадку йдеться про групу «радикальні за локус-контролем», а в другому – «самовизначальні за локус-контролем».

Лише 22% «знайок» і аж 72% «незнайок» є радикальними за локус-контролем (при cl_radical = 19,2% від вибірки). 41% «знайок» і лише 27,8% «незнайок» є самовизначальними за локус-контролем (при cl_self = 34,8% від вибірки).

Забігаючи дещо наперед, зазначимо, що на нашу думку саме зовнішній локус контролю вкупі з нижчим статусом є ймовірним тлом для ще одної закономірності: якщо особа відносить об'єкт знання до третьорядних, то за одиничним виключенням, вона не відносить моральність та знання до цінностей першого ряду.

Також ми були дещо анґажовані спостереженням відсутності відмінності між студентами і загалом, в загальній рейтинговій оцінці пріоритетності знання. Чи «обізнаність і знання» є неочікувано популярнішими серед загалу, чи нижчою за певний гіпотетичний рівень – серед студентів, себто людей, для яких цінність знання є імпліцитною, з точки зору суспільства?

Як і наскільки саме такі соціально-економічні зв'язки ціннісного об'єкту знання знання-обізнаності пов'язані з іншими цінностями?

Таблиця 3

Кореляційна матриця для ціннісного блоку

	Знання: отримання важливої інформації та/або вивчення оточуючого світу	Домашній комфорт: домашній затишок і хороші умови за місцем проживання	Психологічний комфорт: хороший емоційний стан	Міжособистісні стосунки: підтримання стосунків з рідними та/аффо іншими близьким людьми	Особиста свобода: побудова свого життя у відповідності до своїх планів	Моральність: здійснення вчинків, керуючись власними моральними орієнтирами	Самореалізація: досягнення високих цілей в професійній, творчій або іншій сфері
Домашній комфорт	*0,111*		0,131	0,141	0,13	0,044	-0,004
Багатство	0,001	0,088	-0,017	-0,087	-0,036	-0,098	-0,034
Краса	-0,027	0,057	-0,1	-0,071	-0,048	-0,029	-0,018
Влада	0,045	-0,167	-0,07	-0,06	-0,109	-0,015	-0,048
Фізичне здоров'я	0,075	0,161	**0,236**	**0,213**	0,096	0,067	-0,011
Психол. комфорт	**0,185**	0,131		**0,234**	**0,251**	**0,117**	0,053
Між-ос. стосунки	**0,135**	0,141	**0,234**		0,101	**0,203**	0,066
Знання		*0,111*	0,185	0,135	**0,213**	**0,246**	**0,173**
Особиста свобода	**0,213**	0,13	**0,251**	0,101		0,171	0,082
Статус	0,087	-0,125	-0,092	-0,067	-0,055	0,015	-0,052
Моральність	**0,246**	0,044	0,117	**0,203**	**0,171**		0,101
Дозвілля	*0,08*	0,047	0,014	-0,059	0,047	0,045	0,009
Самореалізація	**0,173**	-0,004	0,053	0,066	0,082	**0,101**	

Таблиця 4

Зв'язок високої значимості індивідуальної цінності «Знання» з імовірністю високої значимості інших індивідуальних цінностей (основний масив, N = 154)

Індивідуальна цінність	Наявне	Очікуване	Z-score	p-value, two side	p-value, one side
Домашній комфорт ⇓	22,7	29,9	-1,95	0,05	< 0,05
Багатство	16,8	15,6	0,41	0,68	0,32
Краса	6,5	6,5	0	1	1
Влада	2,6	4,2	-0,99	0,32	0,15
Фізичне здоров'я ⇓	68,8	75,4	-1,90	0,06	0,03
Психологічний комфорт ⇓	30,5	45,7	-3,79	< 0,001	< 0,001
Міжособистісні стосунки ⇓	43,5	55,7	-3,05	< 0,01	< 0,01
Свобода	36,4	32,3	1,09	0,28	0,14
Статус ⇑	7,1	3,9	2,05	0,04	0,02
Мораль	37,7	35,6	0,54	0,59	0,30
Дозвілля	3,9	5,9	-1,05	0,29	0,15
Самореалізація ⇑	24,0	14,8	3,22	< 0,01	< 0,001

Фактор F1 – це консервативний напрямок життєдіяльності, що характеризується високими показниками цінностей міжособистісних стосунків, здоров'я та психологічного комфорту. Фактор F2 відображає так-званий пост ліберальний підхід до життєдіяльності, де важливими є знання, самореалізація, моральність та свобода. Тоді як третій фактор – абсолютизує цінність влади.

Ми бачимо що найбільш поширений прямий вид зв'язку між знанням та моральністю і особистою свободою. Проте також знання є унікальною корелятою для цінності самореалізації. І це відрізняє даний зв'язок, наприклад від дещо більшого числено, проте менш унікального зв'язку з психологічним комфортом.

Така трактовка кореляційної матриці підтверджується ієрархічним кластерним аналізом. Проте насамперед, звернемо увагу, що згідно підходу до аналізу рейтингових оцінок ціннісних об'єктів, основаного на методі Кондорсе, саме унікальний зв'язок знання і самореалізації є найбільш характерним для усіх парних зв'язків рейтингів знання та інших об'єктів цього модуля.

При високій значимості цінності «Знання» збільшується ймовірність високої значимості цінностей «Статус» та «Самореалізація», а також зменшується відповідна ймовірність для цінностей «Домашній комфорт», «Фізичне здоров'я», «Психологічний комфорт» та «Міжособистісні стосунки». Власне це матеріал для ваших подальших фантазій.

Втім за кластерним аналізом, суто категоризуючих оцінок, самореалізація зачасту не становить саме цінність найвищого ряду. Найближчими «сусідами» цінності «Знання» V8 виявились «Особиста свобода» та «Моральність».

V9 «Особиста свобода» – в межах одного кластеру показує максимальний середній зв'язок змінної V8 усередині великого надкластеру CL1 та усього ціннісного модуля опитувальника. До цієї великої групи потрапили також «самореалізація» та «домашній затишок», що виявляють позитивний зв'язок з усіма тринадцятьма змінними. Водночас, останній виявився слабшим для будь якого зв'язку v13 та v1 з можливими групами змінних, відмінного від v13 = CL1 та v1 = CL1.

Натомість, V11, «Моральність» є найвіддаленіша від своїх сусідів по кластеру, і водночас, найближча з них до V8, має третій за величиною показник кореляції з нею та ідентичні за направленістю і схожі числовим значенням показники кореляції щодо CL2 і CL3.

Таким чином за основу роботи ми взяли конструкт Знання_Свобода_Моральність (KFM), що на нашу думку відображає постліберальну концепцію знання.

Моральність за визначенням опитувальника, на нашу думку вказує на два можливих чинника: Перш за все – готовність діяти усвідомлено та відповідально, що загалом є функцією моралі поза ідеологічними навантаженнями. Критерії і навики такої усвідомленості і відповідальності, попри різні форми свого утвердження, спираються на доступні наукові знання, в тому числі знання про власну свободу. (Подальший хід аналізу добутих нами даних вказує на те, що якщо знання знецінені та відкинуті із системи цінностей певної соціальної групи – найімовірніше нема підстав шукати в цій групі сталі моральні засади та апелювати до свободи індивіда. Виходячи, зокрема, із цієї тези, друга можлива функція моралі для індивіда – готовність опору зовнішньому тиску: можливо як ритуалізованим умовностям так і девіантним

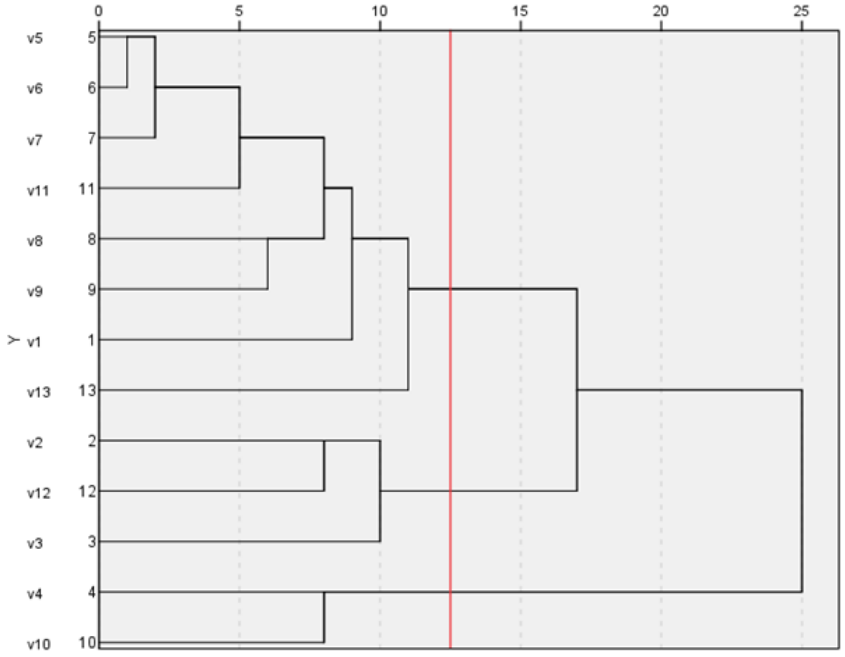

Діаграма 1. Дендрограма ієрархічного КА змінних ціннісного модуля, з використанням методу середнього зв'язку всередині груп змінних

новаціям, а чи навіть просто вадам обивательства та пристосуванства, які можуть проростати в тіні звичного буденного життя. Врешті, питання № 11 – це єдине питання модуля що вказує на цінність постановки обмежень, які власне і відображаються в моральних орієнтирах. Відповідно, на нашу думку, конструкт knowledge+freedom+morality (постліберального знання) відображає знання не лише як продукт, в обігу якого засвоєння інформації поєднане з власним інтересом, а й знання, як цінність, що передбачає додаткові зусилля та дисциплінованість мислення (що особливо актуально коли поширення псевдонаукових сенсацій під соусом «справжніх знань» через доступні інтернет сервіси стало звичним явищем.

Втім, є засторога до такого потрактування включення моральності в концепт постліберального знання чи постліберальної обізнаності. Це – порівняно високий рейтинг цінності моральності.

Загальна потужність умовних «переконань в дусі постліберального знання (далі – індекс постліберальногот знання), також суттєво менша серед страти менш задоволених своїм життям, аніж тих, хто вдоволений середньо, помірно та вище помірного. Винятком є ті, хто

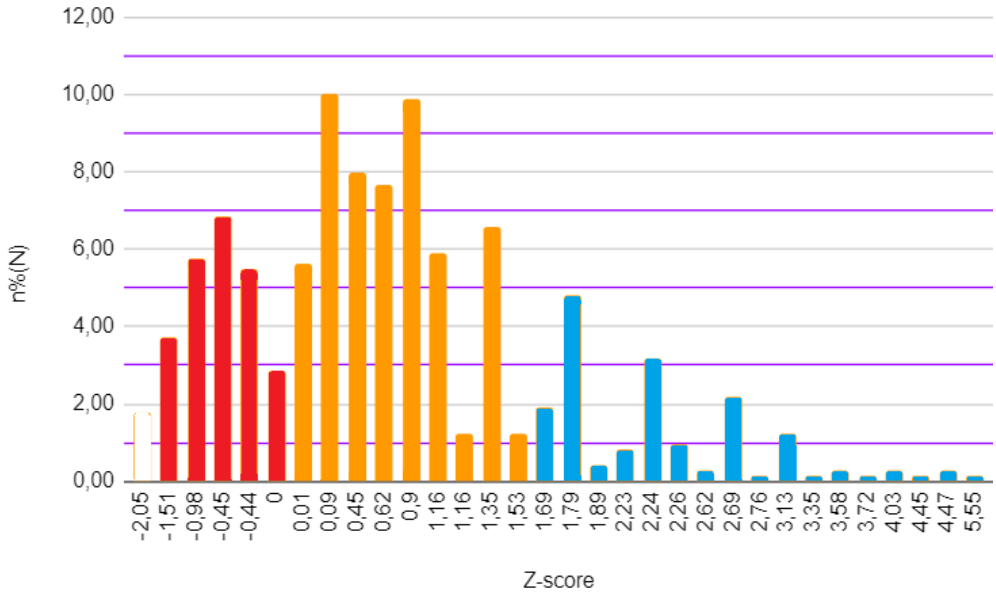

Діаграма 2. Розподіл значень індекса KFM

найбільш вдоволені своїм життям – у цієї групи індекс суттєво нижчий.

Також виявлено ще більш послідовний, прямий зв'язок ступеню «постліберального знання» із ступенем залучення індивіда в змістовно складні види діяльності.

Дещо згрубше представимо дані, додавши значення z-розподілів та поглянувши на їх характеристики.

Слід врахувати, що саме оця тенденція акцентувати моральність, притаманна традиціоналістським і псевдо-традиціоналістським культурним групам. Ми залишимо в якості відкритої гіпотези припущення, що структура розподілу KFM-індекса буде суттєво різнитись у правій частині ряду для вибірок більш пост-матеріалістичних [10] або універсалістичних [13] країн/формацій та кластерів.

Загалом, у більшості залежностей, описаних вище, «погоду» роблять переважно крайні значення розподілів відповідей. Водночас, найбільш класична пряма залежність виявлена нами між об'єктом постліберальної обізнаності та діяльністю, що можна узагальнити як інтелектуально та пізнаннєво-спрямовану (act as nerd, act_nerd):

h1_6. Споживання інформації (в тому числі онлайн): наприклад, читання газет або художньої літературі і т.п.);

h1_12. Підвищення кваліфікації: наприклад, відвідування курсів, гуртків або студій (в тому числі онлайн) і т.п.;

h1_18. Творча діяльність: художня, прикладна, раціоналізаторство або конструювання, програмування, проведення досліджень тощо.

Висновки. Таким чином, перш за все ми побачили велику різноманітність виявлення ставлення до знання, у різних математико-статистичних виявах, та з'ясували, що навіть невеликі відхилення від критерію незалежності інших змінних від змінної знання, часто відповідають певним стереотипам про знання, окремим змістовним видам «знань про знання».

На основі виявлених зв'язків та відмінностей можна стверджувати, що одного боку доступ до знання є фактичним суспільним благом для мешканців Київської області, з іншого, більш загального, залучення до отримання знань є необхідною формою владного впливу, починаючи з інституту сім'ї та виховання та протягом життя через надання відкритої верифікованої інформації та через підвищення науково-пізнавальних компетенцій в різних сферах життя різного віку.

Відмова від знань, відмова від політик реалізації наукового знання в суспільному виробництві, коли таке трапляється, найімовірніше, є антистратегією чи попросту недбалістю, та тягне за собою несприятливі соціальні наслідки «незнайства». Серед таких і є властиві «незнайкам» чи невігластву, характеристики, в числі яких тенденція відмови від свободи та практичної моралі.

Додаток 1

Розподіл студентів-учасників онлайн опитування за курсами та факультетами/інститутами

Серед студентів, які взяли участь у дослідженні: 41,2% – 1 курс, 16,5% – 2 курс, 14,6% – 3 курс, 13,2% – 4 курс, а 1-й та 2-й курс магістратури складають відповідно 9,8% та 4,6%.

Назва факультету/інституту	%
Інститут біології та медицини	7,7
Географічний факультет	4,1
Інститут геології	1,0
Економічний факультет	7,2
Інститут високих технологій (ІВТ)	2,4
Інститут журналістики	4,6
Інститут міжнародних відносин (ІМВ)	7,9
Інститут філології	14,9
Історичний факультет	6,2
Механіко-математичний факультет	4,8
Радіофізичний факультет (ФРЕКС)	1,9
Факультет інформаційних технологій (ФІТ)	5,0
Факультет комп'ютерних наук та кібернетики	4,6
Факультет психології	4,8
Факультет соціології	9,4
Фізичний факультет	5,3
Філософський факультет	0,4
Хімічний факультет	3,6
Інститут права	4,3
Загалом	100

Додаток 2

Теоретична та емпірична вибірка онлайн опитування жителів Київської області

Теоретична вибірка		Вікові групи				
		20-26	27-33	34-40	41-47	48-54
ЧОЛОВІКИ	Київ	21	21	21	21	21
	Ірпінь, Вишгород, Буча, Вишневе, Бровари	21	21	21	21	21
	Біла Церква	15	15	15	15	15
	Обухів, Переяслав, Яготин, Богуслав, Сквира, Березань, Українка, Кагарлик, Тетіїв, Узин, Миронівка, Тараща	15	15	15	15	15
ЖІНКИ	Київ	21	21	21	21	21
	Ірпінь, Вишгород, Буча, Вишневе, Бровари	21	21	21	21	21
	Біла Церква	15	15	15	15	15
	Обухів, Переяслав, Яготин, Богуслав, Сквира, Березань, Українка, Кагарлик, Тетіїв, Узин, Миронівка, Тараща	15	15	15	15	15

Емпірична вибірка		Вікові групи				
		20-26	27-33	34-40	41-47	48-54
ЧОЛОВІКИ	Київ	23	23	21	22	24
	Ірпінь, Вишгород, Буча, Вишневе, Бровари	10	20	26	22	18
	Біла Церква	8	13	17	16	10
	Обухів, Переяслав, Яготин, Богуслав, Сквира, Березань, Українка, Кагарлик, Тетіїв, Узин, Миронівка, Тараща	8	8	15	12	15
ЖІНКИ	Київ	23	21	22	23	23
	Ірпінь, Вишгород, Буча, Вишневе, Бровари	22	23	23	23	21
	Біла Церква	18	16	16	17	16
	Обухів, Переяслав, Яготин, Богуслав, Сквира, Березань, Українка, Кагарлик, Тетіїв, Узин, Миронівка, Тараща	20	17	19	16	16

Додаток 3

Оновлена версія соціологічного тесту «Індивідуальні цінності та інтереси – 13»

Нижче наведено список різних цінностей. Скажіть, якщо Вам це буде вигідно (тобто якщо Ви отримаєте бажану винагороду матеріального або нематеріального характеру), від яких з них Ви готові відмовитися назавжди (1), від яких – на певний час (2), а від яких Ви б не стали відмовлятися взагалі (3)?

Якщо якихось з цінностей у Вас зараз немає, то дайте відповідь виходячи зі свого досвіду або уявіть як би Ви вчинили за їх наявності.

v1. Домашній комфорт: домашній затишок і хороші умови за місцем проживання
1. Готовий(-а) відмовитися назавжди, якщо це вигідно
2. Готовий (-а) відмовитися на певний час, якщо це вигідно
3. Не готовий(-а) відмовитися, навіть якщо це вигідно

v2. Багатство: наявність значних фінансових та/або матеріальних ресурсів
1. Готовий(-а) відмовитися назавжди, якщо це вигідно
2. Готовий (-а) відмовитися на певний час, якщо це вигідно
3. Не готовий(-а) відмовитися, навіть якщо це вигідно

v3. Краса: зовнішня привабливість, в тому числі модний одяг
1. Готовий(-а) відмовитися назавжди, якщо це вигідно
2. Готовий (-а) відмовитися на певний час, якщо це вигідно
3. Не готовий(-а) відмовитися, навіть якщо це вигідно

v4. Влада: можливість керувати, вирішувати, що робити іншим людям
1. Готовий(-а) відмовитися назавжди, якщо це вигідно
2. Готовий (-а) відмовитися на певний час, якщо це вигідно
3. Не готовий(-а) відмовитися, навіть якщо це вигідно

v5. Фізичне здоров'я: хороше фізичне самопочуття та стан здоров'я
1. Готовий(-а) відмовитися назавжди, якщо це вигідно
2. Готовий (-а) відмовитися на певний час, якщо це вигідно
3. Не готовий(-а) відмовитися, навіть якщо це вигідно

v6. Психологічний комфорт: хороший емоційний стан
1. Готовий(-а) відмовитися назавжди, якщо це вигідно
2. Готовий (-а) відмовитися на певний час, якщо це вигідно
3. Не готовий(-а) відмовитися, навіть якщо це вигідно

v7. Міжособистісні стосунки: підтримання стосунків з рідними та/або іншими близькими людьми
1. Готовий(-а) відмовитися назавжди, якщо це вигідно
2. Готовий (-а) відмовитися на певний час, якщо це вигідно
3. Не готовий(-а) відмовитися, навіть якщо це вигідно

v8. Знання: отримання важливої інформації та/або вивчення оточуючого світу
1. Готовий(-а) відмовитися назавжди, якщо це вигідно
2. Готовий (-а) відмовитися на певний час, якщо це вигідно
3. Не готовий(-а) відмовитися, навіть якщо це вигідно

v9. Особиста свобода: побудова свого життя у відповідності до своїх планів
1. Готовий(-а) відмовитися назавжди, якщо це вигідно
2. Готовий (-а) відмовитися на певний час, якщо це вигідно
3. Не готовий(-а) відмовитися, навіть якщо це вигідно

v10. Статус: престиж, відомість, популярність
1. Готовий(-а) відмовитися назавжди, якщо це вигідно
2. Готовий (-а) відмовитися на певний час, якщо це вигідно
3. Не готовий(-а) відмовитися, навіть якщо це вигідно

v11. Моральність: здійснення вчинків, керуючись власними моральними орієнтирами
1. Готовий(-а) відмовитися назавжди, якщо це вигідно
2. Готовий (-а) відмовитися на певний час, якщо це вигідно
3. Не готовий(-а) відмовитися, навіть якщо це вигідно

v12. Дозвілля: проведення вільного часу в своє задоволення, розваги
1. Готовий(-а) відмовитися назавжди, якщо це вигідно
2. Готовий (-а) відмовитися на певний час, якщо це вигідно
3. Не готовий(-а) відмовитися, навіть якщо це вигідно

v13. Самореалізація: досягнення високих цілей в професійній, творчій або іншій сфері
1. Готовий(-а) відмовитися назавжди, якщо це вигідно
2. Готовий (-а) відмовитися на певний час, якщо це вигідно
3. Не готовий(-а) відмовитися, навіть якщо це вигідно

РАНЖУВАННЯ № 1

Спочатку впорядкуйте ті цінності, від яких Ви не готові відмовитися – на перше місце поставте найважливішу з них особисто для Вас, на друге – наступну за важливістю і так далі.

РАНЖУВАННЯ № 2

Тепер впорядкуйте ті цінності, від яких Ви готові відмовитися на певний час – на перше місце поставте найважливішу з них особисто для Вас, на друге – наступну за важливістю і так далі.

РАНЖУВАННЯ № 3

Нарешті, впорядкуйте ті цінності, від яких Ви готові відмовитися назавжди – на перше місце поставте найважливішу з них особисто для Вас, на друге – наступну за важливістю і так далі.

Додаток 4

В наведених матрицях змість назв цінностей наведені їх шифри, що використовуються під час опитування перед формулюваннями індикаторів. Шифри та цінності, що їм відповідають містяться у додатку 3.

Матриця переваг цінностей серед жителів Київської області

	v1	v2	v3	v4	v5	v6	v7	v8	v9	v10	v11	v12	v13
v1	0	486	570	607	171	294	245	417	350	624	343	560	460
v2	242	0	460	560	94	201	172	275	220	567	240	398	303
v3	158	268	0	495	69	133	107	207	159	511	164	301	219
v4	121	168	233	0	52	97	85	131	124	359	112	201	162
v5	557	634	659	676	0	550	484	614	567	673	549	659	622
v6	434	527	595	631	178	0	328	505	428	644	414	587	526
v7	483	556	621	643	244	400	0	548	465	654	463	607	556
v8	311	453	521	597	114	223	180	0	281	612	276	508	405
v9	378	508	569	604	161	300	263	447	0	608	380	552	484
v10	104	161	217	369	55	84	74	116	120	0	122	203	159
v11	385	488	564	616	179	314	265	452	348	606	0	548	481
v12	168	330	427	527	69	141	121	220	176	525	180	0	293
v13	268	425	509	566	106	202	172	323	244	569	247	435	0

Матриця переваг цінностей серед студентів КНУ імені Тараса Шевченка

	v1	v2	v3	v4	v5	v6	v7	v8	v9	v10	v11	v12	v13
v1	0	266	307	356	92	78	102	171	110	350	143	234	146
v2	147	0	223	342	53	55	69	112	72	316	104	168	86
v3	105	189	0	304	41	36	54	77	54	273	79	129	68
v4	55	70	104	0	26	26	34	31	25	165	43	75	25
v5	323	363	374	388	0	209	243	297	241	385	276	341	267
v6	335	359	377	387	207	0	249	306	245	385	268	353	282
v7	313	346	360	380	173	166	0	287	215	380	233	333	247
v8	245	305	338	384	120	110	130	0	124	374	158	288	158
v9	305	343	360	389	176	170	201	292	0	382	239	348	270
v10	62	97	136	243	29	28	34	41	32	0	49	82	29
v11	270	310	333	369	140	145	182	257	176	363	0	318	222
v12	179	247	284	337	73	61	82	128	67	330	96	0	100
v13	270	331	348	391	150	134	170	258	146	387	194	316	0

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дембіцький С., Сидоров М., Плющ В., Соснюк Є., Шалімова О. Системний підхід до соціологічного вивчення індивідуальних цінностей. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг.* 2019. № 3. С. 102–123.

2. Дюркгайм, Е. Первісні форми релігійного життя: Тотемна система в Австралії. Київ : Юніверс, 2002.

3. Манхейм К. Избранное. Диагноз нашего времени. М. : Юристъ, 1994.

4. Маркс К. Экономические рукописи 1857–1859 годов. Соч. 46, ч. II. М. : Издание политической литератур, 1974.

5. Сидоров М.В.-С., Костенко Я.О. Аналіз рангових шкал у масових опитуваннях. *Вісник ХНУ імені В.Н.Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи»*. 2017. № 39. С. 110–117.

6. Український центр європейської політики. Світове дослідження цінностей 2020 в Україні. Київ, 2020.

7. Bacon F. «Meditationes Sacrae» //Wiki Source (CC). Режим доступу: https://en.wikisource.org/wiki/Meditationes_sacrae

8. Bloor, D. The strengths of the strong programme. Scientific rationality: The sociological turn. Springer Netherlands. 1984. P. 75–94.

9. Foucault, M. Discipline and Punish: The Birth of the Prison. Harmondsworth, Penguin, 1977.

10. Inglehart, R. The silent revolution in Europe: Intergenerational change in post-industrial societies. *The American Political Science Review*. 1971. № 65(4). P. 991–1017.

11. Latour, B. Science in action: how to follow scientists and engineers through society. Cambridge, Massachusetts : Harvard University Press, 1987.

12. Toffler, A. Powershift: Knowledge, Wealth, and Violence at the Edge of the 21st Century. Bantam, 1990.

13.Schwartz, S. H., Bilsky, W. Toward a universal psychological structure of human values. *Journal of Personality and Social Psychology.* 1987. 53(3). P. 550–562.